

PARVA IN LITTERAS

i

Δύο κριτικές παρατηρήσεις:

Εύχη πρὸς Ἀπόλλωνα καὶ Ἥλιον
(PGM II, ὕμνος 11ος)

Δάφνη, μαντοσύνης ἱερὸν φυτὸν Ἀπόλλωνος,
ἧς ποτε γευσάμενος πετάλων ἀνέφηεν ἀοιδάς,
αὐτός, ἀναξ σκηπτουῖχος, Ἰήιε, κύδιμε Παιάν,
ναίων ἐν Κολοφῶνι, ἱερῆς ἐπάκουσον ἀοιδῆς·
ἐλθὲ τάχος δ' ἐπὶ γαῖαν ἀπ' οὐρανόθεν <μοι> ὀμιλῶν 5

[. . .]

Μουσάων σκηπτουῖχε, φερέσβιε, δεῦρό μοι ἤδη,
δεῦρο τάχος δ' ἐπὶ γαῖαν, Ἰήιε κισσεοχαῖτα.
μολπήν ἔννεπε, Φοῖβε, δι' ἀμβροσίου στομάτιοι,
χαῖρε, πυρὸς μεδέων, ἀραραχχαρα ἠφθισικηρε,
καὶ Μοῦραι τρισσαί, Κλωθῶ τ' Ἄτροπος Λάχεσις τε. 30

[. . .]

Τα παραπάνω δύο χωρία ανήκουν στον 11ο μαγικό ὕμνο της έκδοσης του K. Preisendanz¹. Ὅσον αφορά το πρώτο χωρίο, ἔχουμε την ἀποψη ὅτι αὐτό δεν ἀποτελεῖ μίαν ἐνότητα ἕως τον στίχο 11, ὅπως ἔχει υποστηριχθεῖ².

1. Βλ. Papyri Graecae Magicae (Die griechischen Zauberpapyri), Tom. I, II, Stuttgart 1973-74 (=Leipzig-Berlin 1928-31), και συγκεκριμένα: τόμ. II, 245-46. Βλ. και Μ. Μάντζιου, «Ὁ μαγικὸς ὕμνος στὸν Ἀπόλλωνα καὶ στὸν Ἥλιο»: Ἑὐνδειπνον' (Τιμητικὸ ἀφιέρωμα στὸν καθηγητὴ Δ. Σ. Λουκάτο), Ἰωάννινα 1988, 117-56, ὅπου και η σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. Βλ. Μάντζιου, ὁ.π., 149.

Κατά τη γνώμη μας, ο εν λόγω ύμνος, όσον αφορά τους τέσπερις πρώτους στίχους του, πρέπει να επανεκδοθεί ως εξής :

Δάφνη, μαντοσύνης ιερόν φυτόν Ἄπόλλωνος,
 ἥς ποτε γευσάμενος πετάλων ἀνέφηεν ἀοιδὰς
 αὐτός . . . . .
 Αὐτός, ἄναξ σκηπτούχος, Ἰήιε, κύδιμε Παιάν,
 κ.λπ.

Αυτό σημαίνει ότι εδώ πρέπει να έχουμε πρώτα ένα απόσπασμα από κάποιον ύμνο προς το ιερό φυτό δάφνη με τις γνωστές για τους αρχαίους Ἑλληνες προφητικές του ιδιότητες και στη συνέχεια, δηλ. από το Αὐτός, ἄναξ έως το ἔννεπε . . . Ἄπολλον, ένα άλλο απόσπασμα από ύμνο στον Ἀπόλλωνα. Ο συμπληθής του παραδομένου μαγικού ύμνου εξυπηρετήθηκε —κατά τα φαινόμενα— θαυμάσια από τη διπλή παρουσία του αὐτός, που στην πρώτη περίπτωση είναι υποκείμενο του ρ. ἀνέφηεν, ενώ στη δεύτερη είναι κατηγορηματικός προσδιορισμός στο εννοούμενο υποκ. σὺ του ρ. ἐπάκουσον. Παραλείποντας όμως το πρώτο αὐτός με τους απαραίτητους προσδιορισμούς του, δεν πρόσεξε ο εν λόγω συμπληθής ότι δημιούργησε ένα παράταιρο ανακόλουθο ¹.

Στο δεύτερο από τα παραπάνω χωρία έχουμε να παρατηρήσουμε τα εξής: το παραδομένο ἠφθισίκηρε θεωρείται μία λέξη και μάλιστα μη ελληνική, όπως το ἀραράχχαρα που προηγείται ². Κατά τη γνώμη μας, ο στίχος 29 του εν λόγω ύμνου κλείνει με την ελληνική φράση ἡ φθισίκηρε, δηλαδή:

χαῖρε πυρός μεδέων, ἀραράχχαρα ἡ φθισίκηρε

Το ἀραράχχαρα πρέπει να ανήκει στα λεγόμενα ἄρρητα ῥήματα ή να είναι ξένη λέξη, αιγυπτιακή ή αραβική ή κοπτική ³. Εξάλλου, ο διαζευκτικός σύνδεσμος ἡ, ως γνωστόν, επισυνάπτει απλώς μια λέξη ή φράση που διαφέρει από την προηγούμενη. Στην περίπτωσή μας, το διχφορετικόν του φθισίκηρε, που ακολουθεί, ἔγκειται στο ότι αυτό είναι ελληνική λέξη. Ὅσον αφορά τη λέξη αυτή, αν εξαιρέσει κανείς το λεξικό του Στέφανου Κουμανούδη ⁴ και το L S - Κωνσταντινίδη, δεν φαίνεται να είναι αλλού αποθησαυρισμένη. Ὅσο μπορούμε να γνωρίζουμε, απαντά για πρώτη φορά ως επίθετο της Σελήνης

1. Βλ. Μάντζιου, ό.π., 131: «Ἡ μαντική δύναμις τοῦ Θεοῦ δηλώνεται ρητά στοὺς δύο πρώτους στίχους, οἱ ὁποῖοι ὁμως δὲν ἀπευθύνονται στὸν ἴδιον».

2. Βλ. ό.π., 122. Στη σ. 141 ἀποφεύγεται εντελῶς ο σχολιασμός των λέξεων ἀραράχχαρα ἠφθισίκηρε.

3. Βλ. Μάντζιου, ό.π., 117, σημ. 1.

4. Συνζωγή λέξεων ἀθησαυριστων ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς λεξικοῖς, ἐν Ἀθήναις 1883.

στον στίχο 43 του ομώνυμου ορφικού ύμνου της έκδοσης του E. Miller¹. Κατά τον φιλόλογο αυτόν, το *φθισίκηρε* σημαίνει αυτόν που σκοτώνει τον θάνατο (*qui détruit la mort*)². Ως ζωογόνος ο *Ἥλιος* το δικαιούται ένα τέτοιο επίθετο: ίσως να σημαίνει αυτόν που εξαφανίζει τις αρρώστιες, δεδομένου ότι στον *Φιλοκτήτη* του Σοφοκλή η προσηγορική λέξη *κῆρ* απαντά με τη σημασία της ασθένειας: στ. 42 «(πῶς γὰρ ἄν νοσῶν ἀνήρ) κῶλον παλαιᾶ κηρὶ προσβαίη μακράν;» και στ. 1166 «(ἐπὶ σοὶ) κῆρα τάνδ' ἀποφεύγειν».

Επί πλέον, στη φράση *ἀραράχχαρα ἢ φθισίκηρε*, η ελληνική λέξη δεν αποκλείεται να αποτελεί ερμηνευμα της ξένης: μια όμοια κάπως συνήθεια παρατηρούμε — για παράδειγμα — στη *Θεογονία* του Ιω. Τζέτζη³, όπου διαβάζουμε σε έμμετρους στίχους ελληνικές φράσεις μαζί με τη μετάφρασή τους σε ξένες γλώσσες της εποχής εκείνης:

Καὶ Σκύθην ἀσπαζόμενος οὕτω προσαγορεύω:
(καλημέρα σου, αὐθέντρια μου· καλημέρα σου, αὐθέντα μου)
σαλὰ μαλέκ ἀλτή σαλὰ μαλέκ. 770

τοῖς Πέρσαις πάλιν Περσικῶς οὕτω προσαγορεύω:
(καλημέρα σου, ἀδελφέ· ποῦ ὑπάγεις; πάθεν εἶ, φίλε;)
ἀσαγγάις καρούπαρζα. χατάζαρ χαραντάση.
τῶ δὲ Λατίνῳ προσφωνῶ κατὰ Λατίνων γλῶσσαν:
(καλῶς ἤλθες, αὐθέντα μου· καλῶς ἤλθες, ἀδελφίν) 775
βένε βενέστι, δόμινε· βένε βενέστι, φράτερ.
κόμοδο, φράτερ, βενέστι ἰν ἴσταν τζιβιτάτεμ;

ii

Μικρή συμβολή στη γλωσσολογική έρευνα
Κολόνα

Να ήμουν κολόνα στο Στενό και τσούτσουρος στην Πλάκα,
ν' αγνάντευα, να βίλλιαζα το έρημο το Σκλούπο

Το δίστιχο αυτό είναι η αρχή της Κολόνας, του αμπελοχωρίτικου δηλαδή δημοτικού τραγουδιού: πρόκειται για το τραγούδι που το διέσωσε η προφορική παράδοση των κατοίκων του Αμπελοχωριού Τζουμέρκων Ηπείρου. Το

1. Βλ. *Mélanges de littérature grecque*, Amsterdam 1965 (=Paris 1868), 454: *Εὐχὴ πρὸς Σελήνην ἐπὶ πάση πράξει*: σσ. 452-55.

2. Βλ. ό.π.

3. Βλ. έκδ. I. Bekker, «Die Theogonie des Johannes Tzetzes (aus der bibliotheca Casanatensis)», *Philologische und historische Abhandlungen der königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, Berlin 1842, 169: στ. 768-77.

ρ. βίλλιαζα του δεύτερου στίχου, το οποίο πιστεύουμε ότι είναι το πρωταρχικό ρήμα, οι Αμπελοχωρίτες το αντικατέστησαν στο προφορικό τους τραγούδι με το δειλίαζα. Είναι προφανές ότι η αντικατάσταση οφείλεται στο ότι το πρωταρχικό ρήμα είχε καταστεί με την πάροδο των χρόνων ακατανόητο. Εξάλλου, το ρ. δειλίαζα, λόγω του ότι είναι παράταιρο προς τα συμφραζόμενά του, δηλώνει από μόνο του ότι βρίσκεται εκεί από λάθος. Επί πλέον, είναι γνωστή η συνήθεια που παρατηρείται στα δημοτικά τραγούδια της περιοχής αυτής, να συσσωρεύονται συνώνυμα: «να πάμε απάνω στα βουνά, ψηλά στα κορφοβούνια», «τίνος οϊδίξει το παιδί και τίνος ομοιάζει» κ.λπ. Γι' αυτό και στα άλλα χωριά, όπου τραγουδιέται το εν λόγω τραγούδι, χρησιμοποιείται το ρ. κοίταζα, αντί για το δειλίαζα.

Έτσι, ο λόγιος και μακαρίτης πια Κων/νος Νίκου από το Αμπελοχώρι, όταν κατέγραψε για πρώτη ίσως φορά το 1980 το ως άνω τραγούδι στο Αμπελοχωρίτικο περιοδικό *Καθρέπτης*, αντικατέστησε με τη σειρά του το προφορικό δειλίαζα με το ρ. βίγλιζα¹.

Προτού να επιχειρηματολογήσουμε υπέρ της γνώμης μας, είναι θεμιτό — νομίζουμε — να δηλώσουμε ότι το δειλίαζα της προφορικής παράδοσης είναι δύσκολο να αντικατέστησε το βίγλιζα για δύο λόγους: πρώτα, γιατί το βίγλιζα είναι πασίγνωστο και δεν υπήρχε κανένας λόγος να αντικατασταθεί, και έπειτα, γιατί είναι ευκολότερο να φτάσει κανείς στο δειλίαζα μέσω του βίλλιαζα παρά μέσω του βίγλιζα.

Κατά τη γνώμη μας, το αμάρτυρο από αλλού βίλλιαζα² πρέπει να σχηματίστηκε από τη λ. βίλλια: μέρος από όπου μπορεί να αγναντέψει κανείς, να κοιτάξει μακριά και πλατιά. Τέτοια μέρη, όσο μπορούμε να ξέρουμε, είναι δυο συνοικισμοί, ο ένας στην 'Αγναντα — 'Αρτας και ο άλλος στους Κτιστάδες — 'Αρτας. Οι συνοικισμοί αυτοί φέρουν το όνομα Βίλλια³.

Η λ. βίλλια πρέπει να προέκυψε από το αμάρτυρο βίγλια που οδηγεί στο επίσης αμάρτυρο *viglia*. Η τελευταία αυτή λέξη φαίνεται ότι προήλθε από το ιταλικό (και λατινικό) *vigilia*⁴ που σημαίνει: *αγρυπνία, νυχτοφυλακή*.

1. Βλ. *Καθρέπτης*, τρίμηνη έκδοση του Συλλόγου των απανταχού Αμπελοχωριτών, περίοδος Β' αριθμ. 6 (Οκτώβρης - Δεκέμβρης 1980), σ. 9.

2. Φαίνεται ότι θα πρέπει να το κατατάξουμε στα *ἄπαξ λεγόμενα* της Νεοελληνικής.

3. Βίλλια ονομάζεται και μια κωμόπολη (:) της βορειοδυτικής Αττικής. Δεν μας είναι γνωστό όμως από αυτοψία αν αυτή η κωμόπολη είναι στο Ξάγναντο.

4. Από το *vigilia* φαίνεται ότι προήλθε επίσης η γνωστή και αποθησαυρισμένη λ. βίγλια: βλ. Ν. Π. Ανδριώτη, *Ετυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη 1983, *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκη 1998 και Γ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα 1998, λλ. βίγλια - βιγλίζω.

Προφανώς, στη μετατροπή του *βίγλια σε βίλλια πρέπει να έπαιξε ρόλο η ιταλική γλώσσα, δεδομένου ότι η λέξη *figlia* — για παράδειγμα — προφέρεται ως φίλ - λια¹.

Προτείνουμε, συνεπώς, σχηματικά την εξής ετυμολογία: βιλιάζω < βίλλια < *βίγλια < *vigilia < vigilia.

Zusammenfassung

i. (a) Zwischen dem zweiten und dem dritten Vers der magischen Hymne zum Apollon und Helios (PGM II, 11e Hymne: Preisendanz, S. 245) vermuten wir eine Lücke und darum schlagen wir die folgende Neuauflage vor :

αὐτὸς 3
 Αὐτός, ἀναξ σκηπτούχος, Ἰήιε, κύδιμε Παιάν

Denn — unserer Meinung nach — die zwei ersten Verse dieser Hymne passen nicht zu den gleich folgenden.

(b) Andererseits meinen wir daß der Vers 29 derselben Hymne (PGM II, S. 246) mit dem griechischen Ausdruck ἡ φθισίκηρε endet, d.h. man muß den ganzen Vers folgenderweise lesen:

γαῖρε πυρὸς μεδέων, ἀραράχχαρα ἡ φθισίκηρε.

ii. Das griechische Volkslied *Kolona* (Κολόνα) wird durch die mündliche Überlieferung im Dorf Ambelochori von Tzoumerka errettet. Das hat der gelehrte K. Nikou zum ersten Mal, wie wir wissen, schriftlich niedergelegt (Zeitschrift: *Kathreptis*, B' Num. 6, Oktober - November, Ioannina 1980, S.9). Der zweite Vers dieses Volkslieds ist mündlich folgendermaßen ausgedrückt:

ν' αγνάντευα, να δείλιαζα το έρημο το Σκλούπο.

Weil das Verb δείλιαζα zum Kontext nicht paßt, glauben wir daß es mit dem Verb βίλλιαζα zu ersetzen ist, was man folgenderweise etymologisch erklären kann:

βιλιάζω < βίλλια < *βίγλια < *vigilia < vigilia.

1. Προφέροντας τη λ. φίλλια, θα πρέπει να μιμηθεί κανείς τους Κύπριους που προφέρουν τα δύο λ, π.χ. άλ-λος.

